

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

8 ЖИЛД, 1 СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА

ТОМ 8, НОМЕР 1

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

VOLUME 8, ISSUE 1

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА | INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

№1 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9297-2025-1>

Бош муҳаррир:

Тўхтасинов Илҳом

п.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Бош муҳаррир ўринбосари:

Главный редактор:

Тўхтасинов Илҳом

д.п.н., профессор (Ўзбекистон)

Заместитель главного редактора:

Editor in Chief:

Tuhtasinov Ilhom

DSc. Professor (Uzbekistan)

Deputy Chief Editor

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умарўгли

ф.ф.д., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

ф.ф.д., профессор (Озарбайжон)

Бокиева Гуландом

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

ф.ф.д., профессор (Татаристон)

Махмудов Низомиддин

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

ф.ф.д., профессор (Россия)

Жўраев Маматкул

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахиммамад

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Жеймс Форт

Мичиган университети (АҚШ)

Умархўжаев Мухтор

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Болтабоев Ҳамидулла

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Дўстмухаммедов Хуршид

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Сиддикова Ирода

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

ф.ф.д. (Грузия)

Туробов Бекпулат

масъул котиб, PhD, доцент
(Ўзбекистон)

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умар оглы

д.ф.н., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Бакиева Гуландом

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

д.ф.н., профессор (Татарстан)

Махмудов Низомиддин

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

д.ф.н., профессор (Россия)

Джўраев Маматкул

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахиммамад

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Джеймс Форт

Университет Мичигана (США)

Умархаджаев Мухтар

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Балтабаев Ҳамидулла

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Дустмухаммедов Хуршид

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Сиддикова Ирода

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

д.ф.н. (Грузия)

Туробов Бекпулат

отв. секретарь, PhD, доцент
(Ўзбекистон)

EDITORIAL BOARD

Bakhtiyor Nazarov

academician. (Uzbekistan)

Yakub Umarogli

Doc. of philol. scien., prof. (Turkey)

Almaz Ulvi Binnatova

Doc. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)

Bakieva Gulandom

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Minnulin Kim

Doc. of philol. scien., prof. (Tatarstan)

Mahmudov Nizomiddin

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Kerimov Ismail

Doc. of philol. scien., prof. (Russia)

Juraev Mamatkul

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Kurenov Rakhimmamed

Ph.D. Ass. Prof. (Turkmenistan)

Christopher James Fort

University of Michigan (USA)

Umarkhodjaev Mukhtar

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Mirzaev Ibodulla

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Boltaboev Hamidulla

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Dustmuhammedov Khurshid

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Lixodzievsky A.S.

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Siddiqova Iroda

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Shiukashvili Tamar

Doc. of philol. scien. (Georgia)

Turobov Bekpulat

PhD Ass. prof. Senior Secretary
(Uzbekistan)

PageMaker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,

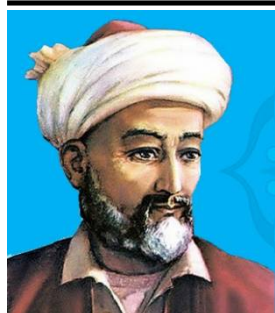
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

1. Raxmatullaeva Guljaxon Normo‘min qizi INSON ICHKI OLAMI NEGATIV KONSEPTLARINING LINGVO-KOGNITIV TAHLILI (g`am-anduh (qayg`u), mahzunlik, iztirob konseptlari misolida).....	5
2. Xamrayeva Zebiniso Xaydarovna A COMPARATIVE STUDY OF THE COMPLEX SYNTACTIC CONSTRUCTIONS BASED ON ENGLISH LANGUAGE MATERIALS.....	11
3. Esanova Zebo Ikrom qizi ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA DISKURS TUSHUNCHASI VA UNING O‘RGANILISHI.....	17
4. Abdullaeva Sanobar Bakhrillaevna BIBLICAL PHRASEOLOGY DESCRIBING THE SOCIAL POSITION OF A PERSON.....	23
5. Kozieva Iqbol Kamiljonovna METHODS OF ANTHROPOLOGICAL RESEARCH.....	27
6. Эпрашева Т.А. ХАЛҚАРО СОЛИҚ ХУЖЖАТЛАРИДА СОЛИҚ ТЕРМИНОЛОГИЯСИНИНГ ҚИЁСИЙ ВА ТИПОЛОГИК ТАҲЛИЛИНИ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ.....	35
7. Kushatova Nargiza Rustamovna TEODOR DRAYZERNING BAXTIQARO KERRI ROMANIDA XRONOTOP: ZAMON VA MAKONNING POETIK TASVIRI”.....	40
8. Ergashova Baxora Sayfillo qizi, Janna Tsulimova ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАСТОЛЬНЫХ ИГР В ОБУЧЕНИИ ИТАЛЬЯНСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	47
9. Obloqulova O‘g‘iloy Abdurayim qizi MILLIY VA MADANIY QADRIYATLARNING REKLAMA MATNLARDA IFODALANISHI.....	51
10. Rakhimova Nodira Kamolovna INTERTEXTUALITY IN TRANSLATION: THEORETICAL INSIGHTS AND PRACTICAL APPROACHES.....	55
11. Xaydarova Nigora Tuxtasinovna GENDER MULOQOTINING PSIXOLOGIK ASOSLARI.....	66
12. Bekturodova Feruza Dilmurat qizi XITOIY TILIDAGI FIZIK ATAMALAR SHAKLLANISHINING LINGVISTIK TAMOIYILLARI.....	71
13. Boymurodova Dilafruz Dilshod qizi YAPON TILIDA YOZUV TIZIMI RIVOJLANISHI VA HIRAGANA, KATAKANA, KANJILARNING FONETIK KATEGORIYALARI.....	75
14. Gulzor Baxriddin qizi Temirova THE NATURE OF A JOURNALIST’S POSITION IN POLITICAL COMMENTARY AND ITS CONCEPTUAL ASPECTS.....	80
15. Aminova Lola Alimovna TURK TILIDA YAXSHI TILAK BILDIRISH VA ILTIFOT SO‘ZLARI.....	86
16. Najmiyeva Po‘lotoy Tilavmurodovna KELISHIK QO‘SHIMCHALARINING TARIXIY TADQIQI.....	94
17. Tilovova Go‘zal Rustamovna TERMINOLOGIYA VA LUG‘ATSHUNOSLIKNING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI.....	99
18. Nilufar Abduraxmonova, Tirkashev Jasurjon Uktam o‘g‘li OTLARNING SEMANTIK TASNIFIDA XALQARO STANDART TEGLAH TIZIMLARIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY ASOSLARI.....	103
19. Shoxida Ulugova Shoxruxovna POETIK NUTQDA INDIVIDUAL METAFORIK KONSEPTLARNING FAOLASHUVI.....	115
20. Lutfillovna Faxriniso Maxmudovna YAPON TILI IYEROGILFLARINING PAYDO BO‘LISH TARIXI.....	120

21. Eshanova Zilolaxon Qo‘chqarovna ISTIQLOL DAVRI O‘ZBEK SHE’RIYATIDA XALQ ERTAKLARI BADIY SINTEZI.....	125
22. Халмурадова Зебинисо Шавкатовна ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АНТРОПОНИМОВ В ТЕКСТАХ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.....	132
23. Умитой Хушвақтова ЁЗУВЧИ ЗУЛФИЯ ҚУРОЛБОЙ ҚИЗИ АСАРЛАРИДА ПАРАЛИНГВИСТИК ВОСИТАЛАР.....	138
24. Alimova Sevara Farxadovna XITOIDA RANG MADANIYATINING KELIB CHIQISH.....	145
25. Fayzullaeva Zebuniso Abdukarimovna DAS LEHREN DER MODI DER VERBEN DES DEUTSCHEN ANHAND DER TRADITIONELLEN UND NEUEN METHODEN.....	149
26. Razmuxamedova Fotima Jahongir qizi XITOI TILIDAGI QON-QARINDOSHLIK TERMINLARINING LINGVISTIK TAHLILI.....	154
27. Sayyora Tagaeva, SH.Mustanova MADANIYAT, BILIM VA TIL – SEMANTIK TIPOLOGIYA TALQINIDA.....	160
28. Odinaxon Qulmuradova JURNALISTIKADA DIALOGIK JANR TUSHUNCHASI, UNING O'ZIGA XOSLIGI VA TASNIFI.....	164
29. O‘ng‘alova Zulayho Xolboy qizi ASQAD MUXTOR ASALARIDA ZAMON, MAKON VA MUHIT TASVIRI.....	171
30. Xolida Yo‘ldasheva MATN TIPOLOGIYASIGA ANTROPOTSENTRIK YONDASHUV.....	177
31. Ibragimova Shahnoza Xalilovna LINGUOPOETIC AND LINGUISTIC FEATURES OF ERNEST HEMINGWAY’S NOVEL “A FAREWELL TO ARMS”.....	182
32. Sadriddinzoda Safiya Shaxobiddinovna AMPHIBOLOGY IN ENGLISH RELIGIOUS LEXICOLOGY.....	187
33. Esirgapov Mukhiddin Nizomiddinovich THE INFLUENCE OF THE INTERNET AND DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE ENGLISH LANGUAGE....	193

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Xolida Yoʻldasheva,

Qarshi davlat universiteti,

Oʻzbek tilshunosligi kafedrasida dotsenti,

E-mail: x-yuldasheva@mail.ru

MATN TIPOLOGIYASIGA ANTROPOTSENTRIK YONDASHUV

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15521404>

ANNOTATSIYA

Keyingi yillarda matnni antropotsentrik aspektda tadqiq etish natijasida matn tasnifida ham yangicha yondashuvlar yuzaga keldi. Maqolada matn tipologiyasiga antropotsentrik yondashuv borasidagi fikrlar va bu borada tilshunoslarning qarashlari batafsil yoritilgan. Shuningdek, matnni sotsiopragmatik jihatdan tasniflash masalalari haqida ham fikrlar bildirilgan.

Kalit soʻzlar: matnni antropotsentrik tasnifi, matn tiplari, ekologik matnlar, sotsiopragmatik aspekt, normativ matnlar, defektlil matnlar, qattiq matnlar, yumshoq matnlar, monolog, dialog, polilog.

Kholida Yuldasheva,

Karshi State University, Uzbekistan

Docent of the Uzbek Linguistics Department,

Email: x-yuldasheva@mail.ru

ANTHROPOCENTRIC APPROACH TO TEXT TYPOLOGY

ABSTRACT

In recent years, as a result of the study of text in an anthropocentric aspect, new approaches to text classification have emerged. The article provides a detailed overview of the anthropocentric approach to text typology and the views of linguists in this regard. Also, opinions on the issues have been expressed of socio-pragmatic classification of the text.

Keywords: anthropocentric text classification, text types, ecological texts, sociopragmatic aspect, normative texts, defected texts, rigid texts, soft texts, monologue, dialogue, polylogue

Халида Юлдашева,

Каршинский государственный университет, Узбекистан

доцент кафедры Узбекского языкознания,

E-mail: x-yuldasheva@mail.ru

АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ТИПОЛОГИИ ТЕКСТА

АННОТАЦИЯ

В последние годы в результате исследования текста в антропоцентрическом аспекте появились новые подходы к классификации текста. В статье подробно освещены мнения

взгляды лингвистов об антропоцентрическом подходе к типологии текста. Также были высказаны мнения по вопросам социопрагматической классификации текста.

Ключевые слова: антропоцентрическая классификация текста, типы текста, экологические тексты, социопрагматический аспект, нормативные тексты, дефектные тексты, жесткие тексты, мягкие тексты, монолог, диалог, полилог.

Dunyo tilshunosligida matnni antropotsentrik aspektida o'rganishga e'tibor qaratilishi natijasida matnni tasniflashda yangicha yondashuvlar yuzaga keldi. Jumladan, nemis tilshunosi S.Gepferix ekologik matnlarni kommunikativ-pragmatik vazifalari asosida quyidagi tiplarga ajratdi: 1) meyoriy-huquqiy matnlar, bunday matnlarda ekologik diskursning huquqiy asoslari yaratiladi – qonunlar, ko'rsatmalar, konvensiyalar, shartnomalar, texnik talablar, patentlar va boshqalar; 2) taraqqiyotga yo'naltirilgan va yangi yutuqlarni aks ettiruvchi matnlar, ular ilmiy dalillarni uzatishga yo'naltirilgan matnlar (ilmiy ma'ruzalar, monografiyalar, dissertatsiyalar) va ilmiy-publitsistik matnlar (maxsus jurnallardagi ilmiy-ommabop maqolalar)ga bo'linadi; 3) instruktiv-didaktik matnlar, ular nazariy bilimlarni yetkazadigan matnlar (masalan, darsliklar, ilmiy-ommabop kitoblar, kundalik gazetalardagi xabar beruvchi maqolalar)ga hamda inson va texnikaning o'zaro aloqasini aks ettirishga yo'naltirilgan matnlar (masalan, qo'llash bo'yicha ko'rsatmalar)ga bo'linadi; 4) xabardor qiluvchi matnlar, ular ensiklopedik matnlar (ensiklopediyalar, soha lug'atlari, atlaslar) hamda muayyan bilimlarni kalit so'zlar, chizma, jadvallar (katalog, ro'yxat va boshqalar) shaklida beradigan matnlardan iborat. S. Gepferix bu to'rt tipdan tashqari ekologik matnlarning ekspressiv tipi, tezkor matnlarni ham ajratgan. Estetik tipdagi matnlar insonlarda hissiy qoniqish hosil qilishga qaratilgan matnlardir, masalan, ekologik lirika shu tipga mansub. Ekologik matnlarning tezkor matn tipi esa biror narsaga jalb etish, undash kabilarni aks ettiradi. Masalan, atrof-muhitni chiqindilarning ifloslanishidan himoya qilish uchun ishlab chiqilgan texnikaning reklama matni adresatlarni ushbu mahsulotni sotib olishga undaydi. [6: 117-138]

A.I.Milostivayaning “Социопрагматические типы текста немецкой газеты” deb nomlangan tadqiqotida esa matn sotsiopragmatik aspektida tiplarga ajratildi. Ushbu ishda gazeta matnlarining sotsiopragmatik tipologiyasi amalga oshirilgan. Tadqiqotchi matnni struktur (subyekt tipi), sotsiomadaniy (subyekt maqomi, roli va qadriyatlar) hamda mantiqiy-semantik aspekt (matn yaratilishining freym modeli va uning semantik axborot bilan to'ldirilishi)lardan iborat uchlik majmui sifatida baholab, uni (gazeta matnlarini) sotsiomadaniy va mantiqiy-semantik jihatdan tashkil etish parametrlari asosida quyidagi sotsiopragmatik tiplarga ajratgan: Men – Subyekt, Biz – Subyekt, Jamiyat – Subyekt. Bu tasnifda Men – Subyekt tipidagi matnlar shaxsiy, Biz – Subyekt modelidagi matnlar jamoaviy, Jamiyat – Subyekt tipidagi matnlar subyektning ijtimoiy tiplari sifatida belgilangan. A.I. Milostivayaning qayd etishicha, ushbu tiplar matnning o'ziga xos tipologik belgilari bilan markirlangan. Masalan, Men – Subyekt tipidagi matnlarning sotsiomadaniy aspekti rol deysisi, ya'ni ayrim janrlarda (masalan, reportajda) muallif to'liq ismining ko'rsatilishi yoki yoritilayotgan biror sohaning muallif-eksperti, shuningdek, o'quvchilarning xatlarida, dialogik janrlarda suhbatdoshlardan biri ekspert yoki ko'zga ko'ringan shaxs rolini bajargan holatda ismining ko'rsatilishida aks etadi va hokazo. [11:238]

Anglashiladiki, ushbu tadqiqotda gazeta matnlarining subyekt ijtimoiiy tip sifatida baholanib, matn uning turlari asosida tasniflangan.

Matn tipologiyasiga antropotsentrik yondashuv asosida matn tiplari ajratilgan ishlar sifatida N.P.Peshkovaning “Психолингвистические аспекты типологии научного текста” mavuidagi tadqiqotini ham ko'rsatish mumkin. Tadqiqotchi ushbu ishda ilmiy matnlarni psixolingvistik aspektida tadqiq qilib, uning turlarini farqlagan.[13:48]

Shuningdek, A.R.Abitova nemis prozaik asarlari misolida badiiy matnni sotsiopragmatik aspektida tiplarga ajratgan [1]. D.B.Gudkov esa matnni gender belgilari asosida tasniflash masalasiga e'tiborini qaratgan [4:15-22]. O.L.Gvozdeva tadqiqot maqsadi asosida o'tkazgan tajriba natijalariga asoslanib, badiiy matnni standart va standart bo'lmagan matnlarga ajratgan [5:98-102] va hokazo.

Ko'rinadiki, matnning an'anaviy tasnifidan farqli tarzda antropotsentrik aspektidagi ushbu tasniflarda inson omili bilan bog'liq holda matn tiplarga ajratilgan.

Ma'lumki, har bir matn uni yaratuvchi insonning ijodiy mulki bo'lib, uni tiplarga ajratishda matnning nafaqat lingvistik, funksional-stilistik, janr xususiyatlarini, balki uning yaratilishida muhim o'rin tutgan ekstralingvistik omillarni ham inobatga olish maqsadga muvofiq. Jumladan, matnni tasniflashda uning yaratilishiga ta'sir ko'rsatgan pragmatik, ijtimoiy, madaniy, psixologik omillarni ham e'tiborga olish lozim. Zero, har bir matnda uni yaratgan shaxsga xos xususiyatlar, u yashayotgan ijtimoiy muhit, madaniyat kabilar o'z ifodasini topadi. Bugungi rivojlangan kompyuter texnologiyasi davrida har xil elektron matnlar (elektron pochta matnlari, SMS, chat kabilar) ham yuzaga kelganki, bunday matnlar tasnifida matnning qanday til jamiyati, uning qaysi taraqqiyot davriga tegishli ekanligini inobatga olish lozim bo'ladi. Tasnifda bu masalalarga ham e'tibor qaratilishi matnning mohiyatini mukammal ochib berishga xizmat qiladi.

Albatta, tasnifda matnda kuzatiluvchi barcha aspektlarni bir vaqtda to'liq qamrab olish qiyin. Shu sababli bugungi kunga qadar matnni tiplarga ajratishning aniq nazariy va amaliy asoslari ishlab chiqilgan emas. Bir qarashda matnni badiiy matn, rasmiy matn, publitsistik matn, ilmiy matn, so'zlashuv matni kabi uslub jihatdan tiplarga ajratish osondek tuyulishi mumkin.

Matnning uslubiy belgisi asosidagi bunday tasniflarda ham turlicha yondashuvlar, har xillik kuzatiladi. Masalan, A.V.Fedorov matnni uslubiy belgisiga ko'ra quyidagi tiplarga ajratgan: 1) axborot-ma'lumot matnlari, hujjat matnlari (savdo-sotiq va rasmiy xarakterdagi) va ilmiy matnlar; 2) ijtimoiy-siyosiy matnlar (shu jumladan, bosh maqolalar va nutqlar); 3) (badiiy) adabiy matnlar.[14]

Bizningcha, matnni sof uslubiy belgisi asosidagi tasnifida uning funksiyasi, qanday adresatlarga xizmat qilishi masalasi ochiq qoladi. Tasnifda matnning funksional xususiyati, kimga mo'ljallanganligi ham inobatga olinishi lozim.

Y.V. Ivanova ekologik diskursni tasniflar ekan, uning funksional-uslubiy farqli belgilariga asoslanib, quyidagi tiplarga ajratgan: 1) ilmiy diskurs. Bu tipga ekologik xarakterdagi ilmiy maqolalar, tadqiqotlar kiritilgan; 2) mediaviy diskurs. Bu tipga jurnalistlar tomonidan yaratilgan va matbuot, televideniye, radio, internet orqali tarqatiladigan matnlar kiritilgan; 3) diniy-voizlik matnlari. Bu tipga diniy muloqotdagi og'zaki va yozma matnlar kiritilgan; 4) badiiy diskurs. Mazkur tipga badiiy adabiyot asarlari kiritilgan.[7:35]

Ayrim ishlarda matn faqat funksional belgisiga ko'ra tasniflanganligi kuzatiladi. Masalan, L.N.Poturayeva ilmiy asarda hikoya qilish, tavsiflash va mulohaza yuritish belgisiga ega matnlarni ajratgan. Uning fikricha, matnning bu turlari o'ziga xos semantik, struktur, stilistik, tematik, janr va boshqa xususiyatlarga ega bo'lib, boshlang'ich sinflarda rus tili kursini o'rganishda didaktik material rolini bajaradi. Asosiy o'quv maqsadiga didaktik material – matn asosida erishish o'quvchilarni matnning semantik, struktur, stilistik, tematik, janr va boshqa xususiyatlari bilan tanishtirish bilan birga kechadi, bu esa quyi sinf o'quvchilari nutqining kommunikativ fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradi.[15:149]

Albatta, matnning bu kabi faqat uslubiy, uslubiy-funksional yoki funksional belgilari asosida ajratilgan tiplarida uning lingvokognitiv, lingvomadaniy, sotsiopragmatik, psixolingvistik va boshqa xususiyatlari aks etmaydi. Ammo, e'tirof etish joizki, matn qo'pqirrali va turli aspektlarni qamrab olishi sababli uni barcha xususiyatlarini qamrab olgan holda tasniflash murakkab masaladir.

Bu haqida fikr yuritar ekan, N.S.Valgina tipologiya mezonlari matnning o'ziga xos xususiyati bo'lib, uning ko'p o'lchovlilik bilan xarakterlanishini qayd etadi. Uning fikricha, tasnif uchun matnda obyektiv ravishda mavjud bo'lgan turli xil belgilar asos qilib olinganda, bir matn har xil aspektlarni hisobga olgan holda turli tipologik guruhlariga mansub bo'lishi mumkin. Bunday holatda tasniflash mezoni o'zgarishi va shu jihatdan turli tasniflarda matnlar guruhlari ham aralashib ketishi mumkin. Matnning ideal tipologiyasi ushbu obyektning barcha aspektlarini, ya'ni ham kommunikativ-funksional, ham struktur-semiotik aspektlarini qamrab olishi lozim. Olima matn tasnifida aralash tamoyil, ya'ni ekstratekstual va intratekstual farqli belgilar inobatga olingan tamoyilni qo'llash lozimligini tavsiya qiladi. [3]

Tilshunoslikda matnni bir necha umumiy belgilari asosida tasniflash tamoyili boshqa tilshunoslar tomonidan ham qayd etilgan. Masalan, nemis olimi K.Brinker matnlarni ularga umumiy bo'lgan quyidagi uch turdagi belgi asosida tiplarga ajratgan: 1) kommunikatsiya kechishining shartlari aks etgan kontekstual yoki situativ; 2) kommunikativlarning niyat-xohishlari nuqtai

nazaridan matn tipini tavsiflovchi kommunikativ-funksional; 3) struktur-lingvistik tipdagi matnlar. [2:132]

Bizningcha, matnni tiplarga ajratishda uning barcha aspektlarini qamrab olish murakkab vazifa. Matn tasnifida uning muayyan bir aspektga oid belgilari inobatga olingani ma’qul. Chunki tasnif uchun bir belgining asos qilib olinishi uning asosiy tamoyili hisoblanadi.

Rus tilshunosi L.V.Saxarniy taqdim etgan quyidagi matn tipologiyasida ayni shu tamoyil, ya’ni bir belgiga asoslangan tasnifni kuzatish mumkin. U matnning “yaxlitlik-bog’liqlik” parametriga asoslanib, quyidagi tiplarini ajratgan:

I. Normativ matnlar – yaxlit va o’zaro bog’li nutqiy asarlar.

II. Defektli matnlar – quyidagi belgilarga ega bo’lmaydigan nutqiy asarlar: 1. Grammatikadan xoli qilingan bog’lanmagan (degrammatikalizovanniye nesvyazniye). 2. Grammatikadan xoli qilingan bog’langan (degrammatikalizovanniye svyazniye), ammo yaxlitlik belgisiga ega bo’lmagan matnlar (umumiy mazmundan mahrum). 3. Matnning parchalanishi (shizofreniklar nutqida, bog’lanmagan holatdagi g’o’ng’irlashda, chet elliklar nutqida kuzatiladi).

Olim matnda niyatning ochiq ifodalanishiga ko’ra qattiq matnlar va yumshoq matnlarni ajratgan. Uning fikricha, qattiq matnlar – bu davlat shartnomalari, farmoyishlar, poyezdlar harakatlanish jadvali va boshqa matnlar bo’lib, ular axborotning to’liq ifodalanishi va birma’noligi jihatidan soddaligiga ko’ra farqlanadi. Yumshoq matnlarga, aksincha, kommunikativ niyatning yashiringanligi xos, bu holat ko’pma’nolilikni, har xil talqinni yuzaga keltiradi. Bunday matnlar, avvalo, badiiy matnlardir. [16:17-20]

Bir belgiga asoslangan matn tasnifi N.S.Valgina tomonidan ham amalga oshirilgan. U matnlarni bayon shakliga ko’ra og’zaki va yozma matnlarga; voqelikni aks ettirish xarakteriga ko’ra esa badiiy va badiiy bo’lmagan tiplarga ajratgan. [3]

Shuningdek, G.Y. Solganik ham matnni muayyan belgilari asosida har xil tiplarga ajratgan. Jumladan, u matnning kim tomonidan yaratilganligiga ko’ra 1-shaxs, 2-shaxs, 3-shaxsga tegishli matnlar; matnning o’zganing nutqini anglatishiga ko’ra “o’z yoki o’zganing matni”, funksional-mazmuniy xususiyatiga ko’ra tavsiflovchi, xabar beruvchi, mulohaza yurituvchi; kommunikatsiya ishtirokchilarining soniga ko’ra monolog, dialog, polilog xarakteridagi matnlar; matnlar orasidagi aloqa turiga ko’ra zanjirli bog’lanishli matnlar, parallel bog’lanishli matnlar, o’zaro bog’lanishli matnlarga ajratgan.[9:253]

A.N.Kudlayeva “Типы тестов в структуре дискурса” deb nomlangan tadqiqotida og’zaki so’zlashuvda, to’g’rirog’i, bozor savdosi amalga oshirilgan kommunikativ vaziyatda tayyorgarliksiz beixtiyor yaratiluvchi (spontan) matnlarning tipologik va strukturaviy xususiyatlarini o’rgangan.[10] Tadqiqotchi bunday matnlarning asosiy tiplari sifatida monolog, dialog va polilogni ajratgan. Uning qayd etishicha, bozor savdosi kommunikativ vaziyatida monolog egasi har doim sotuvchi hisoblanadi. Sotuvchi monologi xaridorlarning e’tiborini o’ziga va mahsulotiga jalb qilishga xizmat qiladi, u sotuvchi va xaridor o’rtasida muloqotning boshlanishiga turtki beradi. Shu sababli ushbu turdagi matn sotuvchiga yaqin bo’lgan va uni eshita oladigan jamoaviy kommunikantlarga – xaridorlarga qaratiladi. Dialog esa muloqotning klassik turi bo’lib, uning yaratuvchilari sotuvchi va xaridordir. Bozor savdosi kommunikativ vaziyatida dialogning alohida turi – yashirin dialog ham kuzatiladi. Yashirin dialog odatdagidek matn bo’lib, uni yaratishda ikkita kommunikant – sotuvchi va xaridor ishtirok etadi, ammo oddiy dialogdan farqli o’laroq, yashirin dialogdagi matnning verbal qismi faqat xaridor yoki sotuvchi tomonidan ifodalanishi mumkin. Yashirin dialog tashqi tomondan monologga, kommunikativ yo’nalganlik xususiyatiga ko’ra dialogga o’xshaydi (bunda ikki suhbatdosh – sotuvchi va xaridor bo’lsa-da, ammo ulardan biri matnda verbal ishtirok etmaydi). Tadqiqotchining fikricha, muayyan nutq vaziyatida tayyorgarliksiz beixtiyor tarzda yaratiluvchi (spontan) matnlarning yuzaga kelishida matnning strukturaviy elementlari nafaqat uning pozitsion qismlari sifatida, balki funksional qismlari sifatida ham ko’rib chiqilishi kerak [10].

Ko’rinadiki, ushbu tasnifda muloqot ishtirokchilarining soniga ko’ra matn monolog, dialog va polilog kabi tiplarga ajratilgan.

Matn tipologiyasi bo’yicha yuqorida keltirilgan tasniflardan ma’lum bo’ladiki, matn ko’p qirrali va turli aspektlarni qamrab olishi sababli uning tasnifida yakdillik kuzatilmaydi.

Y.M.Oleshkov matn tiplari hatto jamiyat a'zolarining kommunikativ amaliyotda egallagan shaxsiy tajribalari bilan ham bog'liq ekanligini qayd etadi. Uning fikricha, ba'zi insonlar ma'lum turdagi matnlarni faol yoki passiv o'zlashtirsalar, ayrimlari uni faqat passiv holatda biladilar; shunday tipdagi matnlar ham borki (masalan, esse), uni ayrim til egalarigina o'zlashtirishgan. [12:146]

Xullas, tilshunoslikda matn tipologiyasi haqida turli nazariy qarashlar uchraydi. Tilshunoslar tomonidan matnlar turli aspektlarda tasniflangan. Albatta, bunga jiddiy asoslar mavjud. Matnning murakkab tuzilishli sintaktik butunlik ekanligi, ko'p qirraliligi va turli aspektlarga xos xususiyatlarni aks ettirishi uning tasnifiga har xil yondashuvlarni yuzaga keltirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Абитова А.Р. Социопрагматика текста «поток сознания» (на материале современной немецкой прозы): Дисс. ... канд. филол. наук. – Пятигорск, 1999. – 217 с.
2. Brinker K. Linguistische Textanalyse. – Berlin, 1992. – P. 132.
3. Валгина Н.С. Кўрсатилган манба. Теория текста. – М, Логос. 2003 // <http://evartist.narod.ru/text14/16.htm>
4. Гудков Д. Б. К основаниям феминистической классификации текстов // Текст как женщина и женщина как текст. – М., 2000. – С. 15-22.
5. Гвоздева О.Л. Стратегии понимания нестандартного поэтического текста // Психолингвистические исследования слова и текста. – Тверь, 2001. – С.98-102.
6. Göpferich S. Type of Texts in Environment and Engineering: pragmatic typology – Contrast – Translation // Forum of Specialized language research. – Tübingen: Narr, 1995. – № 27. – P. 117-138.
7. Иванова Е.В. Метафорическая концептуализация природных катастроф в экологическом дискурсе: на материале медийных текстов: Дисс. ... канд. филол. наук. – Челябинск, 2007. – С. 35. (–219 с).
8. Кубрякова Е. С., Шахнарович А. М., Сахарный Л. В. Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. – 240 с.
9. Солганик Г.Я. Стилистика текста: Учеб. Пособие. – М.: Флинта; Наука, 2000. – 253 с.
10. Кудлаева А.Н. Типы текстов в структуре дискурса: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Пермь. 2006 // <https://www.dissercat.com/content/typy-tekstov-v-strukture-diskursa>
11. Милостивая А.И. Социопрагматические типы текста немецкой газеты: Дисс. ... канд. филол. наук. – Пятигорск, 2001. – 238 с. // <https://www.dissercat.com/content/sotsiopragmaticheskie-tipy-teksta-nemetskoi-gazety>
12. Олешков Ю.М. Основы функциональной лингвистики: дискурсивный аспект: учеб. пособие для студентов фак. рус. яз. и лит. – Нижний Тагил, Нижнетагильская государственная социально-педагогическая академия. 2006. – 146 с. <https://studfile.net/preview/9932172/page:14/>
13. Пешкова Н.П. Психолингвистические аспекты типологии научного текста: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Уфа: БашГУ, 2002. – 48 с.
14. Федоров А.В. Введение в теорию перевода. – М., 1953.
15. Потураева Л.Н. Функциональные типы текста в изучении русского языка на коммуникативной основе: Дисс. ... канд. филол. наук. – Таганрог, 2002. – 149 с.
16. Сахарный Л.В. Человек и текст: две грамматики текста // Человек – текст – культура. – Екатеринбург, 1994. – С. 17–20;

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

8 ЖИЛД, 1 СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА

ТОМ 8, НОМЕР 1

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

VOLUME 8, ISSUE 1

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000